

Für Lajos

CSENDŐRSORTÚZ ENDRŐDÖN

Nem először, de utoljára dördült csendőrsortúz Magyarországon az agrárszegényekre 40 évvel ezelőtt, 1935. március 20-án. A tavaszi délutánon mintegy háromezer főnyi védtelen tömegre villantak a gyilkos torkolattűzek. A kivéznyelt csendőrök háromszor húzták meg egymás után fegyverük ravaszát. Hét halott, negyvenegy sebesült maradt Endrőd főterén. „A tömegben sokan voltak gyerekek... Az egyik halálos áldozat Guricza Bálintné. Vele két élet pusztult el. Egy hónap múlva született volna meg gyermeke” — írta ugyancsak 40 évvel ezelőtt a Népszava kiküldött munkatársa.

Az események megértéséhez azonban távolabbról kell indulnunk. Távolabbról és mélyebbről. A kérdés, hogy miért kellett ismételtén hét szegénynek áldozatul esnie, csak a távlatokat nyitó történelem adhat feleletet.

Az 1848-ban felszabadított jobbágyok mintegy kétharmada már csak házzal és egy-két hold földdel vagy azzal sem rendelkezett. Zseléremberek voltak tehát. Számuk a későbbi évtizedek során sem apadt; ellenkezőleg, folyamatosan növekedett. Érthető okokból. Hiszen az ország földterületének mintegy fele néhány ezer nagybirtokos kezében összpontosult, másik felén pedig az ország népességének közel háromnegyedét kitevő parasztság volt kénytelen osztozkodni. A nagybirtok hatalmas tábláit a polgári államszervezet s a földmagántulajdon jogrendje egyként védte — tőlük és ellenükre. A kivégzés után felgyorsult ugyan az ipar fejlődése, de nem olyan mértékben, hogy a földből kivettnek munkaadókat, kenyeret tudott volna adni. A század végén már családok százai vergődtek a kegyetlen szorítóban, kitörni sem erre, sem arra nem lehetett.

„Fenyegető földéhség, morajló parasztmozgalmak és sorvasztó kivándorlás jelezték — írja Szabó István —, hogy a parasztság benépeiben súlyos válság sebesült meg.” Valóban: földhöz nem juthattak, a városok pedig nem tudták befogadni őket. A több millió agrárszegénység útja így háromfelé vezethetett. Egy részük hajóra szállt és elvándorolt a tengerentúrra. Így „tántorgott ki Amerikába másfél millió emberünk”. Másból — ahol erre némi lehetőségük nyílt — küszködve, szinte naponként birkózva fenn- és megmaradásukért, de lerakták az alföldi kertkultúrák alapjait (szentesi zöldség, makói hagyma stb.). Azok pedig, akik falujukat, városukat elhagyni nem tudták, s a küszködés pályára sem léphettek, fellázadtak. Szektákba vagy agrárszocialista szervezetekbe tömörültek, a „néma”, vagy a „hangos” forradalom híveivé szegődtek. Egy új, szinte már bibliai értelmű, jobb világ eljövételt váró remények fészkeltek be magukat az oly sokszor kénytelen napok elé néző szegények tudatába. Ők adták potenciálisan, de nemegyszer ténylegesen is a társadalmi forrongások tömegerejét.

Nemcsak nálunk, Kelet-Európa valamennyi agrártársadalmában hasonló kép fogadhatta akkor a körültekintőt. A kapitalizálódás gazdasági-társadalmi törvénye bomlasztotta itt is a parasztságot. Csakúgy, mint korábban kontinensünk nyugati térélen. A parasztságot földtől való megfosztásának első és igen kímé-

letlen történelmi szakasza volt ez. Csak hogy amíg ott a folyamat századokra elnyúlva, addig itt sokkal rövidebb idő alatt és merőben más körülmények között zajlott. A folyamat lefutása sűrített, tömönyebb és robbanékonyabb volt tehát. Mert fokozottan folyt ugyan a parasztságot elválasztóda a földtől, de „hív lekükné” nem volt hová lennie. Soruk mikénti megoldásán ezért állt vagy bukott társadalmi és nemzeti felemelkedésünk ügye. Mi több: a megmaradás egyik alapkérdése, a progresszió próbaköve volt ez. Annak kellett lennie, már csak tömegüknek fogva is. Hiszen a földtelek és az egy-két holdas törpebirtokok, egyszóval: az agrárszegények az ország népességének közel felét alkották.

Nem ok nélkül jelentkeztek tehát a közélet porondján kontinensünk keleti térélen — épp a századforduló táján — különböző jellegű és típusú parasztpártok, s bontakoztak ki igen erőteljes parasztmozgalmak. Olyan pártok és mozgalmak, melyeket Nyugat-Európa nem ismert, nem értett. „A kelet-európai parasztpártokat — írja posztumusz kötetében Veres Péter — a Balti-tengertől a Fekete-tengerig és az Adriától — lengyelek, csehek, magyarok, románok, bolgárok, szerbek, horvátok — a kései feudalizmus és az elkésztett polgárosodás hívta elő.” És még valami. Az éppen akkor bontakozó munkásmozgalmak, szerveződések munkáspártok, s az utóbbiak jóvoltából mind szélesebb körökben terjedő szocializmus eszméiről adtak jelentős lökést a fellángoló paraszti küzdelmeknek.

Sokat ígért, mert a jövőt hordozta a két osztály, a két mozgalom találkozás, egymásra találása. A helyzet adott volt, az erők is készen álltak már, mégis a szociáldemokrácia párt megalakulása, kisugárzó hatása kellett, hogy az agrárproletárok harciasabb csoportjai az 1890-es évek elején szervezett mozgalmakba tömörüljenek, s jogaikért sikraszálljanak.

Európa egyik legegységesebb és legigazságatlanabb birtokmegosztási szerkezetű, a nagyfokú föld- és munkanélküliség olyan szociális feszültséget teremtett, amely az 1890-es évek elején, s elsőnek épp a Viarsarokban szükségképpen robbant. A mozgalmak társadalmi ereje és tömege az alföldi parasztvárosok agrárproletárságából verbuválódott. Az egymásra találást szinte szimbolizálják az első zendülések: Orosháza és Békéscsaba 1891-ben május 1-re, a munkásosztály nemzetközi ünnepére készültek az agrárszegények. A provokáló hatalom azonban kíméletlen megtorlással válaszolt. Itt dördültek először csendőrsortúzek. Áldozatok számos sebesült. Csakán egy halott. Ugyanez év nyarán a battonyai földmunkások zendülését fojtotta vérbe a mindig provokáló és könyörtelen államhatalom.

Három évvel később a viarsarki agrárszocialista mozgalom élére olyan kiváló jellemű ember állt, mint Szántó Kovács János. „En tényleg és magának nem könyörögtünk, hanem a munkásosztályt és nem alamizsnát kérek — mondotta a hódmezővásárhelyi földmunkások elnökévé választásakor. — Mi dolgozni és élni akarunk... En a ti emberetek vagyok, közületek való, aki nehéz életetek osztályosa. Ott állok mellettek, benneteket soha el nem hagyok.” De a szervezőkedő, majd fölzendülő vásárhelyiek

is ugyanolyan megtorlásban részesültek, mint a három évvel korábbiak. Szántó Kovács Jánost és huszonhat társát börtönbe vetették.

A munkás- és agrárszocialista mozgalmak útjai azonban — szomorú — csakhamar jó időre elváltak. Nem az osztályok útjai keresztezték egymást, hanem a vezetők elgondolásai. A különválást azután huszadik századi történelmünk alaposan megsejnylette.

A meg nem értés oka persze kölcsönös és kétoldalúak lehettek, elmarasztalnunk mégis azokat kell, akiknek doktrínér szemlélete és téves szövetségi politikája történelmünk egyik legfontosabb fordulóján, 1918—1919-ben szinte végzetesen megbosszulta magát. Akkor, amikor a középkelet-európai haladás és a magyarság ügye forgott kockán.

Az SZDP a nyugat-európai munkáspártok ideológiáját anélkül vette át, hogy a hazai viszonyokra a legkisebb mértékben is tekintettel lett volna. Doktrínér álláspontja nem számolt a Kelet-Európában fekvő, s a nyugatiaktól, láthatóan, számos ponton eltérő ország reális társadalmi viszonyaira. Az SZDP vezetősége akkor, s ami még később: azután is több mint három évtizeden át (1930-ig) a birtokos parasztságot, törpét és nagyzádat egyaránt, egységesen pusztításra ítélt, következetesen a politikában leírandó maszszának tekintette.

Agrárpolitikájuk igen keskeny látószög csupán a nincstelen földmunkásság gondjából, bajából fogott be valamit. Nekik sem ígérte persze legfőbb álmuk teljesítését, a földhöz jutást, csupán bérköveteléseik némely pontját szorgalmazva, a munkafeltételek javítását állították volna mozgalmi küzdelmeik középpontjába. A „kisüzem — nagyüzem” elméleti síkján mozogva, s csak az utóbbi létjogosultságát ismerve el, nem értették és elvetették a földreform gondolatát. A nagybirtokrendszer felszámolásában s a soron levő polgári-demokratikus forradalom megvívásában (ha és amikor forradalomra gondoltak) nem a parasztságot tekintették a munkásosztály természetes szövetségeseinek, hanem a progresszív burzsoáziát.

A századfordulón nem ok nélkül vált ki az SZDP-ből és alakított új pártot előbb a talpig becsületes és tragikus sorsú Várkonyi, majd a kevésbé tiszta kezű és kalandor természetű Mezőfi. A meg nem értés volt a legfőbb oka annak is, hogy oly élesen támadták a szövetségi jobbot pedig többször is felajánló, s a parasztság egészét tömöríteni óhajtó békéscsabai Áchim L. Andrást és pártját, a Magyarországi Független Szocialista Parasztpártot.

E megállapítások nem a mindig könnyebb utólagos ítélkezés szüleményei. Nem a múltba néző szubjektív szándéka, hanem a kor valóságos példája lehet az értékmérőnk. A lenini agrárpolitika példája, amely idejében felismerve a kelet-európai társadalmak eltérő és valóságos viszonyait, osztálypolitikája gerincét a munkás-paraszt szövetségre építette.

Az erőknél, melyeket a téves megítélés hajdanában egymástól elválasztott — s miután a tévedés magát épp a kudarcokban felfedte —, szükségképpen újra találkozniuk kellett. Egyre találniuk a munkás és paraszti törekvéseknek, a munkás- és parasztmozgalmaknak. Lenin hatására, érthetően, előbb az illegális bányászati és kommunizmus, majd öt évvel később, 1930-ban a legálisan dolgozó szociáldemokraták s felbíralták korábbi nézeteiket, s a parasztsággal való szorosabb szövetség s egy radikális földreform szükségessége mellett foglaltak állást. A faszizmus előretörése azután tovább mélyítette a helyes felismeréseket. Kitejesedését, csúcspontját az egymásra találás azonban csak az 1945-ös földosztásban érthette el.

Az újra egymásra lett erőkre is dördült az utolsó csendőrsortúz 40 évvel ezelőtt. Három évvel korábban a Zala megyei Pácán, most pedig Endrődön. S nem egészen véletlenül éppen itt. Nemcsak a levéltári forrásokból, de ma már egy, a minap megjelent emlékiratból is szinte plastikusan követhető az a folyamat, amely a viarsarki földmunkásmozgalmak idegrendszerében Endrődöt jelentős központtá növelte. Hunya István, endrői kubikos, ma a MEDOSZ elnöke, megjelent visszaemlékezéseiből („Emelt fővel”) is tudjuk, hogy a település már a századfordulón az agrárszocialista mozgalmak egyik fontos góca volt. S a

Kriszta János gyűjtéseiből*

Mátyás kontere

Mátyás király gyalog utazván egyszer, egy Budától nem messze levő faluban elszédődék, s kérdezvén egy embertől, ki volna a faluban a legbecsületesebb, jószívű ember, kihez beszállhatna? Az ember azt feleli, menne az iskolamesterhez, mert az a faluban a legbecsületesebb, legjobbszívű ember. Szállásra menne tehát Mátyás a mesterhez, ki megkérdezvén Mátyást, ki legyen? Ez iskolamesternek adta ki magát. Megörvendé az iskolamester, ki mondta Mátyásnak: Édes konterem (collega), ha oly jó voltál, hogy hozzám szálljál, legyünk vígan! — Feleségével jó vacsorát készített, mint szegény háztól kitalálhatók, s jó bort hozata melléje. Noha Mátyást senki se látá őszintebbet jó szívvvel, mint most, az ő kontere. (Konternek szólították egymást.) Mátyás konternek is jól esék a vacsora, mert éhes vala. Végződén a vacsora, a mester egy pár hegedűt hívata, s Mátyás konternek táncba kellett kerekedni.

A két konter s a mesterné lányostól jól eltáncolták magokat. Vége levén a táncnak, ágyat vetete a mester a földre, kinek rendelkezéséből mindnyájoknak együtt kelle hálai, két felől a két konter. Közül a fejénepek. — Reggel jószívű frustuk után elbúcsúzó Mátyás konter, ki a mesterrel megígértette magának, hogy a látogatást Budán visszaadja. Mire határnapot is tevének. — Akkor bizonyosan ott leszek feleségemmel, lányostól! — mondta a mester.

Mátyás azt mondá, keressed Budán csak a konteredet, édes konterem, mert akárki meg fogja mondani, hol lakik.

A kitűzött napra megérkezék Budára a mester feleségével és leányával, hol már Mátyás a rendeltést kiadta aza, miszerént, ha valaki a maga konterét tudakolja, vezessék azt egyenesen a királyi lakba. A mester tudakolni kezdé, hol lakik az ő kontere? Csakhamar el is vezérlék őt harmadmagával Mátyáshoz. Megijede a mester, midőn Mátyásra ismer, de Mátyás lelket önte belé, mondván: Csak vígan, édes konterem, éppen, mint otthon! Itt ma semmit sem kell egymástól magunkat zseniroznunk;

Ebédhez ülének, ebéd alatt a mesternek kelle a fő beszéd szerepet vinni, ki nagyon mulattató beszédű volt. Ebéd után húzni kezdték a muzsikuskok s mindnyájan tánchoz fogának. S így eljőve az est is. — Este vacsorálva viszont folya a tánc, biztatgatván kedves konterét, s ez is őt mindig konternek szólítván. Végre ágyat vetének a földre s úgy fekvének, hogy a két konter kétfelől szeltyől. Mátyás mellé a mesterné, Mátyásné a mester mellé, s a lány közöl esék. — Reggelig alvának, mint fáradtak. Reggel frustuk után Mátyás kezébe ada konterének egy adománylevelet, miszerént azon falut, hol ő mester volt, neki ajándékozá, s utódjainak, s emellett mindeniket gazdagon megajándékozá, s haza bocsátá, köszöntvén az egykori jó szállást.

KATONADAL

Sohasem vétettem
Szentgyörgy városának
Még is bésoroltak
Engem katonának

Udvarom, udvarom,
Szép kerek udvarom
Többem nem seper ki
Az én gyenge karom

Huszárnak soroltak
Bakkancsot adának
Verje meg az Isten
Be megszorítottának

Udvarom közepin
Egy arany almafa
Ahoz köve vagyon
Két fakó papíra

Fel is van nyergelve
Fel is kantározza
Gyere kedves rózsám
Bújdossunk el rajta.

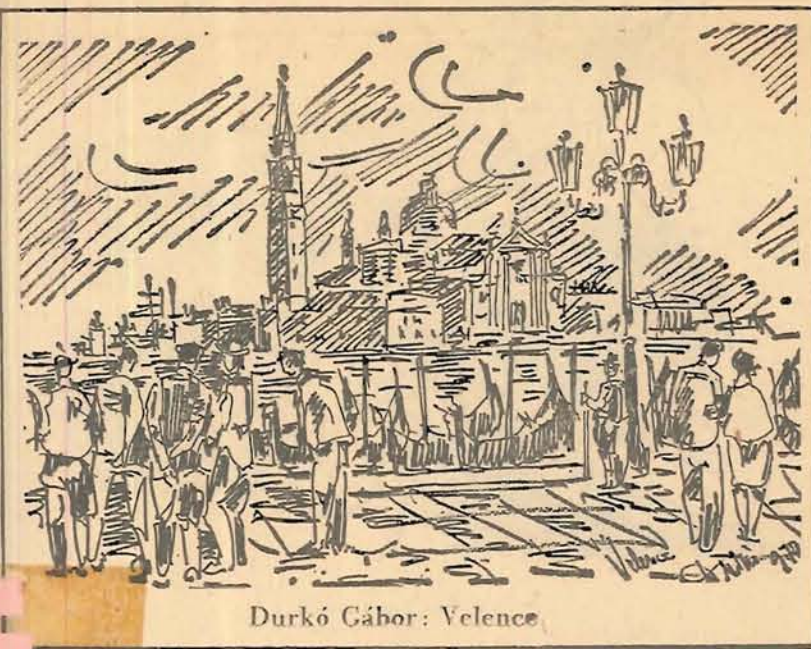
* * *

Szerelmes istenem
Istenem, istenem
Hogy kell e világot
Búval elviselnem

Szeretetlen társal
Egy ágyba feküdnöm,
Úgy irtózni tőle
S még is velle ülnöm.

Mikor megölelem
Karjaim lankadnak,
Mikor megcsókolom
Könnyeim csordulnak.

* (Az itt között frások a 100 éve elhunyt neves népdalgyűjtő hagyatékából kerültek elő. Közzéteszi: dr. Kriszta János.)

Durkó Gábor: Velence

A derű

Illés Endre

MEGSZÁLLOTTAK

(Rajzok, krétával)

Nincs okosabb, mint a lúd,
Télbe, nyárba gyalog út;
Hopp a jégen meztől,
Úgy kimélik a csizmát.

Az Erdővidéken éneklék ezt a dalt.
Egy maroszekei nagyanya sírós
kedvű unokáját találós kérdésekkel
vigasztalja.

Eg. föld nem vót,
Szegény tökmag hol vót?

S amikor a kislány eltátja a száját,
a nagyanya végül is megszánja:
— Isten markában. Hát ott vót.
S a háromszéki makrancos Kata
megveretését ki nem hallotta volna:

Héj, pára hű pára! császárné
papája!
Szegény legény voltam, gazdag leány
vettem,
Gazdag leának kedvét nem
telhettem...

Nincs szebb látomás Erdélyről,
mint Kriza Jánosé. Mintha egész
Erdély csupa bokrak volna, minden
bokorban egy madár szól. Egyszerre
énekel valamennyi. Tündérekert.
Ot kedves sorért, egy nyelvtörté-
ző daloskaért „imádságos hevílté-
t” leveleket tudott írni ismerősök-
nek, ismeretleneknek. Ot négy hiva-
tál is kötözte, de ha tehetné. „Kifés-
lett” mind a négyből, s Kolozsvárról
utánaeredt a Kádár Kata vagy a
Bátori Boldizsár egy-egy új változa-
tának, olyan könnyen, földi gondok-
tól lekötötlenül, mintha nem méltó-
ságos püspök lett volna, de maga
is szelekkel iramodó dal vagy tava-
szí füst a párás, friss földek felett.

Ötvenegy éves, három gyerek ap-
ja, örökös pénzgondok kínozzák,
pap, tanár, jegyző, újságíró, s még
tízféle munkát végez, de mindezt
azonnal felejtí és gyereki áhítattal
tud írni pesti barátainak. Gyulai
Pálnak: „Egy pár Kádár Kata-féle
balladára is van kilátásunk; egynek
szép, sárka farka, mint egy tarka
madár, már-már a markomban is
van, s mind azon imádkozom az
egyházi liturgia mellett, hogy a jó
békesség mellett adjon az öreg Is-
ten nem egy öreg balladát is — tá-
massza fel az ő elrejtett vagy elte-
metett Szentjeit... Megannyi óriá-
sok, kiknek létezéséről nem is ál-
modtunk volna, s íme! egy-egy pél-
dányuk még él országunk egy-egy
szurdokában.”

A boldogságot magunk teremthük.
Ez Kriza János teljesen át tudta
adni magát a boldogsággal: saját
elragadtatásával és szédületével.

Harmincéves, amikor meg akarja
jelentetni a Vadrózsákat. Mit takar
a cím? Mindent, ami elporzó és ve-
szendő — „egy vidor tánc-szótól a
remekalkatú ó-székelly balladáig,
egy gyermek néptalánytól a tün-
dérmezig”. Erdély észjárását, érzé-
seit, kifejezés módját — költészeté-
nek halhatatlanságát.

Kész a gyűjtemény. Keresi az elő-
fizetőket — és előfizetők nincsenek.
Ekkor húsz évig gyűjt még tovább,
a nyolc ívből harminchat lesz — és
az előfizetők még mindig távolma-
radnak. Ezer forintba kerül a könyv
kinyomtatása, némi segínyt kap rá, s
végre megjelentetheti a Vadrózsák-
kat.

Tizenkét évig él utána. Ez alatt
összegyűjti a második kötet anyagát
is, de ez már csak kéziratok hagra-
tók. Törleszt-törleszt a régi adóssá-
got, s amikor meghal, százkilenc-
vennyolc forinttal tartozik a nyom-
dásnak. Kétszáz példány fogyott el
a Vadrózsákból.

Haj ifjúság, szép ifjúság!
Az ifjúság nem boldogság;
Ki nem tuggya főhasználni,
Késő lössz majd vénön banni.

Milyen szép kegyelem, hogy en-
nyire ki tudott bújni a földi hurkok
szorításából.

Az Akadémia számára megírta rö-
vid önéletrajzát. Így kezdi:

— En, Kriza János, születtem
1911. január 24-én, Miklósvárszék-
ben Nagy-Ajtán, hol édesatyám uni-
tárius lelkész volt, mindössze negy-
venhét évig szolgált az azon egy ek-
lezsiában. Édesanyám, Bence Bor-
bara, tőzgyökerez székelő...

Élete: szenvedélyes szerelem.
Minden bajon, megrekedésen, ki-
tartáson, reménytelenségen, elisme-
résen, töprengésen túl egyetlen ta-
nulást akart elővé, erőssé tenni:
„a székelő föld az élő magyar nyelv
classicus földrésze”.

Miért gyűjtötte „vadrózsáit”?

— ...hogy a székelő nép szavai,
dalai belefolyhassanak a magyar
irodalom világába. Ajánlja fel ere-
deti, még romlatlan élő beszédét is
a magyar irodalom közös szent ol-
tárára.

Táncszavak, találós kérdések, da-
lok, balladák, tündéri mesék, szólás-
mondások, népszokások: ami virág
ott nyílt, mind szerelemmel becé-
zte. Feljegyezte még a lovak, ökrök,
bivalyok nevét is (végül megjegyzi:
„Mennyi bika, mind Miska, mennyi
rossz ló, mind Pista”). Hosszú név-
sor, az „Ebek nevei”, ilyenekkel ta-
lálkozott: Tubák, Pendi, Prikulics,

Téjfel, Ugass, Mardos, Hazudsz —
milyen hörszög természetű lehetett
a „Hadd el”, milyen álmós az „Eb-
redj”, milyen mélyre áshatta a cson-
tot „Kapszi”. Szavával találjuk gyűj-
tésében a gúnyneveket: Töpönke,
Csügbüg, Görbic, Kutya fog, Nyi-
vászka, Tojmák, Lipinka. Hány
székely fordulhatott ki önmagából e
nevek miatt! De érdekelt az is, ho-
gyan becézik Mihályt vagy Karoli-
nát. Erzsébetet például ennyiféle-
képpen: Erzszi, Perzsi, Erzsók, Er-
zsik, Pendzsi, Eliz, Lizi, Beta, Be-
tuska, Liza, Lizsa, Ezzséb, Özzséb,
Özzsi, Pözzsi, Pöndzsi, Erzsike, Ez-
zsike.

Sokat akart élni, mindent átél-
ni. A beszéd élő, meleg lehetett
szerette volna elfogni, papírra bű-
völni. Úgy jegyezte dalait, meséit,
hogy „aki olvassa majd, úgy érezze,
mintha éppen akkor a száján pótké
volna ki egy székelő embő vagy asz-
zonyembő fele”. Gyűjtöit is ráve-
tette, hogy a mondatokat szinte kot-
tákba foglalják, egyetlen hang miatt
hosszú levelezéseket folytatott. Mi-
előtt a Vadrózsákat a nyomdásnak
átadta volna, előbb külön betűket
metszetett, és ahogy Sebestyén Gyu-
la írja: „az új betűk pontos alkai-
mazásával még a szedőket is alapo-
san meggyőztörte”. Pesti kiadónak
dehogy is adta volna oda gyűjtését:
„mulhatatlanul itt helyben kell a
nyomtatást intézmem és felügyelmem
a javítás aprólékos gondjai miatt”.

Egy apróság:
Önéletrajzában olvassuk: „Any-
nyira belejöttem — (tizennégy éves
fiatal diák volt) — a latin disticho-
nok készítésébe, hogy néhány óra
alatt sokszor egész classisomnak
megírtam gyakorlatait. Egy párszor
magyar versek készítésére is adott
témát jó rectorunk. Azonban a ma-
gyar versekre nem kaptam olyan
szép jegyeket (excellenter, praec-
lare, sat.), mint a latin versekre; sőt
komolyan intett, hogy új, meg szo-
katlan szöveget használjak óvakodjam.”

Ezek az „új, meg szokatlan” sza-
vak a székelő nyelv ősi fordulatai
lehettek, amelyekről Kriza azt tar-
totta: egyedül értük érdemes élni.

Szinte az utolsó pillanatban jegy-
zett fel mindent.

Amikor ő járt gyűjtőútra, még
mondták, énekeltek néhány zugban
a ritka dalokat. De a tündérekert ma-
darái már készültek arra, hogy nem-
sokára elszállnak. Ha Kriza és ba-
rájai össze nem gyűjtik az őszékely
balladákat, ezek a kincsek örökre
elvesztek volna.

A derűje és a hite mentette meg
őket.

A borús

Olyan megrendítő, önmagát annyi
lázal égető író volt, hogy csak torz-
képpel mutathatom be. Még a torz-
képe is megejt.

Pálfi János, az acsakorodó emlé-
kező, az alattomos kortárs írja Ke-
mény Zsigmondról: „Ő erős, érzé-
keit megrázó inger nélkül semmit
nem tud teremteni. Ha dolgozni
akar, már azelőtt pár nappal előké-
szíti, azaz fölmerli idegeit. Iszik
jóval többet, mint mások, s men-
től erősebb borokat, bujálkodik, s
amikor aztán eljött az óra, mindig
éjjel, hogy munkához fogjon, leg-
alább egy órát jár kis körben so-
bájában, mialatt, ki e mulatsághoz
szokatlan, tiszta elszédülés, s dol-
gozása közben aztán egy pár óra
alatt megiszik egy icce feketekávé,
melynek már előre kézen kell álla-
ni. En egy évig laktam az ő szobá-
ja mellett szobában 1951-ben Pesten,
a Vadászkiút vendéglőben, s mind-
ezt és még többet is láttam.”

A torzkép igaz, Kemény valóban
így dolgozott.

De mit érhetett a trónfosztó deb-
receni országgyűlés fanyar kedvű al-
elnöke abból a forró, gyötrelmes ti-
tokból: mit jelent némely írónak —
írni. Milyen viaskodást a felidézett
szellemekkel: milyen erőfeszítést,
hogy elviseljük a kegyetlen látomá-
sokat. Aki már tudja, hogy a világ
álarcot tart igazi arca elé, az meg-
erősíti szívét, mielőtt lerántaná a
hazug maszkot. A primitív népek
varázslói is belepustultak abba a
kiváltságba, hogy közvetlenül be-
szélhetnek isteneikkel. Kemény is
így járt.

Mindenét a tollra tette fel. El-
szakadt szülőföldjéről, a szorongató
emléké és látomássá tünő Erdély-
ről. Kiszakadt mindkét családjából,
a kisebből: testvérei közül, s a na-
gyobból: az erdélyi arisztokráciából.
Végül se kötötte le magát egyetlen
nő mellé. Egészségét odadobta, éj-
jeleit átvirrasztotta; mégsem tudott
soha bizalmasabb barátságba, tege-
ző viszonyba kerülni a hajlítha-
talan, ellenséges eszközzel, a tol-
lal. Nem adatolt meg neki az elbe-
szélés könnyűsége, az írás részegítő
varázsa. Akármennyire húzódozott

tőle, végül is úgy kellett íróasztala
főle hajolnia, mint aki elszánta ma-
gát a legnagyobbra, a félelmetes
erőszakra: írni annyit jelent, mint
átválni verőereinket.

Kemény olyan ömölve, olyan ful-
dokolva írt, mondatai úgy zuhog-
nak és torlódnak, hogy csak egyfé-
leképpen végezhetné: idő előtt el
kellett apadnia benne a fénynek. A
test nem tudott olyan gyorsan lero-
hanni a lejtőn, mint a lélek, a gon-
dolat.

Körülbelül húsz kötetünk maradt
utána: regények, nagyobb elbeszélé-
sek, irodalmi tanulmányok, kortár-
sainak remek jellemzése, politikai
írások. De egyetlen könyvből sem
múlik soha a makacs nyújtózás, a
túláságosan felcsavart láng ágasko-
dása: igazán fényleni csak füstölve
és kormozva tudott.

A prózáiról félelmetes tömegű
nyersanyaggal dolgozik. Mindent is-
mernie és tudnia kell, meg kell
mennie emberek és gondolatok sú-
lyát, nem térhet ki semmilyen örvé-
ny hívása elől, bele kell vetnie
magát tiszta és kétes kalandokba,
izmaiba és idegeibe kell rejtetnie az
emléket: milyen a görcs, a fudok-
lás, a megmenekülés, mindenre em-
lékeznie kell, és ha szőlítják, nem
késlekedhetik a vallomással.

Hogyan mozdíthatott volna meg
történeti regényében súlyos töme-
geket, ha maga nem látta volna,
egészen közelről, hogyan mozdítják
meg az ezreket, s a bőren nem érez-
te volna, mint borítják el végül a
vezért vagy a szemlélőt a tizekrek.
Kemény Zsigmond történelmi regé-
nyeiben Erdély nem várom, műze-
umi szögéről lekasztott fegyver,
néhány történelmi név, az ő Erdé-
lye indulatok áradása, hők, ki-
egyenlíthetetlen ellentét, harc, fosz-
ló ábránd, szakadék, bukás, félelme-
tes élet. De ezért a forró látomását
a legdrágább árat kell fizetnie: csak
önmagunkból, az életünkől építhet-
jük fel.

Kemény Zsigmond súlyosabb író
volt, semhogy hétvégi kiránduláso-
kon ismerkedjek a múlttal. Nem ve-
títette vissza saját korát a Werbő-
czyek, Báthoriak, Rákócziak harcai-
ba sem: igazabb író volt. Úgy érezte,
csak egyetlen út van: olyan heve-
sen élni, hogy megálmodhassuk a
múltat. Ő így élt.

Kortársait zavarta, hogy így élt.
A heveség zavarta őket.

Puritán korok szerepeket osztanak
ki az embereknek, elég vértelen sze-
repeket: a politikus törődjék a köz
dolgaival, az író írjon, a medve ne
legyen világi, a polgár gyarapod-
jék, a nyúl bukfencezzék fel a pus-
kacsó előtt.

Kemény nem ismert szerepeket;
ő megbotránkoztató mohósággal ki-
vánta az életet. Néha ötven, néha
ezer forintotként szerezte meg azt
a pénzt, amire szüksége volt, s fá-
dalmasan könnyen kötötte el.

Életét tette fel mindarra, ami itt-
honi ügy, de soha nem szűnő mohó-
sággal kívánta Európát látni, élete
végéig nyugtalanul járta ezt a föld-
részt, a ködös északi tengerektől a
fényben szikrázó görög vizekig min-
dent bejárt, s végül már titokban
kellett elsurrannia, mert szemére
vetették: a Pesti Napló főszerkesztő-
jének nem illik annyit külföldön
utazgatnia.

Nagyon sok nőt szeretett; nagy
szerelemai mind csalódásba, kudarc-
ba, vereségbe torkoltak — de ő más
„nőket” is szeretett. Mohón kívánta
az ételt, sokat evett, kedvvel evett.
Utolsó éveiben, amikor jóformán ál-
landóan betegeskedett, orvosai eltil-
tották a vacsorától. Feljegyezték,
hogy barátja, Deák Ferenc, egyszer
delután öt óra tájt látogatta meg.
Kemény az asztal mellett ült, előtte
két nagy szőlet rostélyos, két ha-
talmos borjúszelet, s a borosüveg.
„Mit csinálsz? — kérdezte Deák
meglepődve. — Uzsonnázom — fe-
lelte Kemény. — Az orvosok meg-
tiltották a vacsorázást.” Kortársai,
barátai, ellenségei fejüket csóválták,
mennyi méreggel él Kemény: mind-
egyikük felhánytorgatja a rengeteg
kávét, teát. Valóban, Kemény úgy
él, mint Balzac: szobájában éjsza-
ka állandóan zörög a szamová, füs-
tölög a feketekávé, a báró az asztal-
nál ül és ír.

Ilyen bűnei is vannak: vadászik,
párbajsegéd. Egy politikus és egy író
összeverekszik. Nincs más megoldás:
párbaj. Az összeecsapást a rendőrség
háromszor ugrasztja szét, letartóztá-
tással fenyegeti őket. Ekkor Ke-
mény mint rendező lép a színre. Eb-
ben az időben egy gazdag, érdekes,
nyugtalan asszony a barátja; az
asszony a pesti és budai part között,
a margitszigeti kastélyban lakik, az
egész szigetet ő bérli. Kemény arra
kéri, hívja meg villásreggelire társ-
aságukat. A rendőrség figyeli őket.
Különböző partokról, három csónak-
ban indulnak a szigetre. A vívókar-

terjedő emberi szenvedélyeké. Ezt az
életérzést olyan megolvadt, csepp-
folyós halmazállapotban tudta meg-
írni, mint csak a világirodalom leg-
nagyobbjai. A magyar regényben ő
a legmerészebb kísérlet.

Azt mondtuk, hogy a szenvedély
életrajzírója; de az embert mozgató
egyetlen szenvedély rajza: silány
egyszerűsítés. Ezt a fajta ábrázolást
Kemény megvetette. Az ő hősei el-
lentétekből, sokféle szálból, izból,
áramlásból szövődnek — erkölcs-
tánnal kapcsolatban legjobb értőit
joggal idézik Balzacot: „bűneink
nagy része túlhajtott erény, eré-
nyeink egy része hajlandóság, mely
még nem lett bűn”. Ezek a hősök,
ez a világ: gazdag, szinte átvilágít-
hatatlan vegetáció, száz és száz in-
da kötözi egymáshoz az egyes ele-
meket, minden változik, forrong, er-
jed, minden felszínre kerül, s lassan
minden mélyre süllyed — írásaiban
állandóan a kimeríthetlenséget, az
ember és a világ összetettségét érez-
zük.

Alom és ébrenlét egész életében
mindig úgy kereszteződtek benne,
mint két egymásba ömlő folyó. De
utolsó éveit végül teljesen a magány,
az átförhetetlen elmélázás állapotá-
ba simultak.

— Hatottunk, megtettük kötele-
ségünket, s most elmehetünk —
mondogatja bizalmas barátainak.

Amíg ír, egyik kedves kifejezése:
„az elfolyt idő”. Most megéli a so-
kat használt képet: ideje elfolyt, már
alig él, már nem ég: az élet elapad
alóla. Elfelejtí önmagát. Úgy hajtot-
ta tollát, annyit dolgozott, hogy csak
így fejezhette be: ezzel a szoron-
gató összeroppanással.

Budai kertjében ül, néha felolvas-
tat magának, s ha saját munkáit ol-
vassák, nem ismeri meg a monda-
tokat, amelyekbe valamikor a vére
folyt. Ilyenkor elkomorol, büntudat-
tal felsóhajt:

— En is akartam erről írni, de
már nem volt rá időm.

Ilyen szorongatóan csak a legna-
gyobbak mennek el. Közöséges ha-
landó nem tud ennyi súllyal bele-
zuhanni az űrbe.

Fodor András

RÉGI VERS

Makacs kilincsu szobahajtó
nyitja elem a folyosót.
A folyosó, e fogalom
örint s elárad bennem:
süket fényt lógnak a lámpák,
csoszogva futó papucok
dermedt visszhangja tágu és
a cementlapok hűvös,
síkos közönye íjeszt valami
didergő porcogással.

A fölépcsőt az állhatatos
villamosfények kellekik.
A fények, melyek konokan
kibújnak minden résen.
Falak közé hanyatlanak,
dőlőkben megnyúlt, furcsán
vetülő árnyékrácsokat
húznak magukkal és a
süllyedő lépcsők kórosát
hamvasan, hűsen fölkinálják.

Gördülök, pergek lefelé.
A lépcsők tompa peremén
két sarkam friss zenét tanul,
ritmusra szaggatván a
csendet, de szemem nyugtalanul
feszül a kettős ajtó
síkjára: nyitva? zárva? (nincs
kulcsom) hopp ott a rés, így
szabad az út — az üvegajtó
könnyű készséggel tárul.

Végh András: Séta